Examen VWO

2008

tijdvak 1
maandag 26 mei
9.00 - 12.00 uur

filosofie

Dit examen bestaat uit 16 vragen.
Voor dit examen zijn maximaal 50 punten te behalen.
Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

800025-1-033o

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Opgave 1 Het bestaan van God

Op 23 september 2006 publiceerde het dagblad Trouw over het onderzoeksrapport ‘God is een verhaal’ van Hijme Stoffels. De uitkomst van het onderzoek dat Stoffels doet voor de Vrije Universiteit en het Ikon riep in de media alom verbazing op.
Het volgens de media meest verbazingwekkend resultaat is, dat één op de zes predikanten uit de kerken die de achterban vormen van het Ikon twijfelt aan het bestaan van God.
Hoe groot de consternatie ook was, het betreft hier de aloude filosofische vraag: “Hoe kunnen we weet hebben van het bestaan van God?”.
De middeleeuwse denker Anselmus benadert de vraag ontologisch. Hij geeft niet alleen een antwoord op deze vraag, maar formuleert zelfs een bewijs voor het bestaan van God. Slechts een dwaas kan het bestaan van God ontkennen, stelt hij en daarmee maakt hij wellicht één op de zes predikanten postuum uit voor dwaas.

2p **1** Leg uit waarom God volgens Anselmus noodzakelijk bestaat.
Geef aan waarom volgens Anselmus alleen een dwaas het bestaan van God kan ontkennen.

Twijfel aan het bestaan van God komt onder de jongere generatie predikanten minder vaak voor, wat in Trouw leidde tot de koppen: “De jonge garde is vromer” en “Vooral de oudere dominee twijfelt aan bestaan God”.
Onder de predikanten uit het genoemde onderzoek gaf twee procent aan er zelfs van overtuigd te zijn dat God niet bestaat. Dit leidt tot de vraag of mensen die niet in het bestaan van God geloven wel predikant kunnen of zelfs mogen zijn.
Jan Blokker vraagt zich in een column in het dagblad NRC-Next het volgende af.

tekst 1
Zou ik mijn kinderen toevertrouwen aan een school waar de aardrijkskundeleraar twijfelde aan de rondheid van de aarde, en zijn wiskundecollega niet meer geloofde dat de kortste verbinding tussen twee punten een rechte lijn was? (…) Dat één op de zes pastores betwijfelt of er een God bestaat of zelfs ontkent dat er eentje zou wezen. Dat mag je toch wel kras noemen. Zou ik mezelf, stel dat ik kerks was, blootstellen aan een predikant die agnost of – erger nog – atheïst was? (…) Is dat niet eigenlijk het onbevoegd uitoefenen van een beroep, waar in andere branches gewoon straf op staat?

bron: NRC-Next van 25 september 2006

Achter deze ironische tekst schuilt een serieuze vraag, namelijk wie er in het publieke domein legitiem uitspraken over God mag doen of zelfs uit Gods naam een zegen mag uitspreken.
De Duitse filosoof Habermas heeft zich uitgesproken over de status van legitieme openbare religie in een postseculiere samenleving en formuleert een criterium hiervoor.

4p **2** Vind jij dat predikanten die niet in het bestaan van God geloven in het openbaar met gezag namens God mogen spreken? Beargumenteer je antwoord en maak in de toelichting op je antwoord duidelijk welk criterium Habermas hanteert en of dit criterium toereikend is om deze vraag te beantwoorden.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Ook blijkt uit datzelfde onderzoek dat er steeds minder predikanten geloven in een persoonlijke God die zich met ieder mens persoonlijk bezig houdt. Volgens Stoffels is het godsbeeld verschoven van exclusief christelijk naar spiritueel en van persoonlijk naar abstract.
Hij verwijst daarbij naar de antwoorden op de in het onderzoek gestelde vraag: “Welke naam geeft u God?”.
Het meest gegeven antwoord was ‘Licht’. Verder werd genoemd: Vader, Kracht, Geheim, Vriend, Verlosser, Onnoembare, Koning, Moeder, Almachtige, Zijn, Energie, Natuur en Iets. Hoe men ergens over spreekt, geeft vaak aan hoe men erover denkt.
Met name in religieuze kwesties luistert het taalgebruik zeer nauw. Als we de benamingen uit het onderzoek van Stoffels nader beschouwen, valt op dat de namen zeer uiteenlopend zijn.
De benaming die iemand gebruikt om God aan te duiden is sterk afhankelijk van de invalshoek op religie die wordt gehanteerd.

4p **3** Wat zijn de drie verschillende invalshoeken van religie die Leezenberg in ‘Rede en religie’ hanteert?
Beredeneer voor elk van deze invalshoeken welke van bovengenoemde namen je het meest passend vindt bij die invalshoek.

Iets benoemen is één zaak, de vraag of het daarmee ook bestaat een andere.
Volgens Kant kan men weliswaar de waarheid inzien van synthetische beweringen die a priori kennis uitdrukken, maar kan men met de rede het bestaan van God bewijzen noch weerleggen.
Toch postuleert Kant – in tegenstelling tot de logisch empiristen van de Wiener Kreis – het bestaan van God. Kant gaat hierbij uit van het ‘hoogste goed’, dat niet door de menselijke wil gerealiseerd kan worden. De logisch empiristen van de Wiener Kreis wijzen kennis over het bestaan van een dergelijk ‘hoogste goed’ en het bestaan van God van de hand.

4p **4** Hoe leidt volgens Kant de notie van het ‘hoogste goed’ tot (het postulaat van) het bestaan van God?
Licht je antwoord zo toe dat duidelijk wordt wat verstaan moet worden onder de notie van het ‘hoogste goed’ en waarom dit ‘hoogste goed’ niet door de menselijke wil kan worden gerealiseerd.
Leg tevens uit waarom de logisch empiristen van de Wiener Kreis de redenering van Kant afwijzen.

Ruim twee jaar voordat het onderzoek van Hijme Stoffels werd gepubliceerd, stonden er in NRC-Handelsblad twee discussiestukken van filosoof Ger Groot en theoloog Frans Maas onder de titel: ‘Als we bidden hoeft God nog niet te bestaan…’.
De discussie ging over de religieuze praktijk en de realiteit van God. Ook toen werd Licht als metafoor voor God of voor het goddelijke gebruikt.
In tekst 2 geeft Maas eerst Groots visie weer en contrasteert die met zijn eigen visie.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

tekst 2

Het licht maakt beelden mogelijk, maar wordt zelf nooit zichtbaar, tenzij indirect in het verschijnen van de beelden. Als iemand zijn geliefde aankijkt, is hij niet verrukt van hét licht, maar van het licht in haar ogen. Hét licht blijft buiten beeld. Maar zonder dat licht zien we niets.

Hier verschillen Groot en ik van mening. Voor hem gaat hét licht geheel op in het oplichten van de beelden. God is niets anders dan een naam voor het werkzame bestanddeel van de godsdienstige praktijk. God wordt enkel maar gedacht en dat is bovendien behoorlijk dun en ijl. Een 'illusie' wordt God genoemd, een weldadige weliswaar, maar niettemin een illusie.

De religieuze praktijk kan met krediet vergeleken worden. Geld hoeft alleen maar te circuleren om waarde te genereren. Het representeert niets anders.

Zo zou ook de religieuze praktijk werken, zij hoeft niet verbonden te zijn met God als realiteit.

Voor veel gelovigen heeft de kracht van de religieuze praktijk te maken met de werkelijkheid van God. Ik deel Groots visie dat God niet reëel genoemd kan worden, zoals de sterren in het universum dat wel zijn. Maar de realiteit van het wetenschappelijk universum is toch niet noodzakelijk de enig mogelijke? De primaire waarheid van de religieuze praktijk impliceert nog niet dat er geen onafhankelijke goddelijke werkelijkheid kan zijn.

naar: Frans Maas in NRC-Handelsblad van 24 en 25 april 2004

De vraag waarover de heren van mening verschillen is of je uit "de primaire waarheid van de religieuze praktijk" het bestaan van God kunt afleiden. Groot vindt van niet en heeft een ontologisch bestaan voor ogen.
Maas vindt van wel en denkt aan een transcendent bestaan.

4p **5** Met wie ben jij het eens? Geef aan wat er verstaan wordt onder "religieuze praktijk" en beargumenteer waarom het bestaan van God daar wel of niet uit af te leiden is.
Maak in de toelichting op je antwoord duidelijk wat het verschil is in bestaan in ontologische zin en bestaan in transcendente zin.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Opgave 2 Tolerantie en geweld

In 2005 nam de Franse ambassadeur Anne Gazeau-Secret na een verblijf van ruim vier jaar afscheid van Nederland. Ze heeft hier naar eigen zeggen een voor de Nederlandse samenleving bijzonder intense en in een bepaald opzicht zelfs tragische periode met grote aandacht meegemaakt. Ze verwijst daarmee onder andere naar de politieke en maatschappelijke onrust na de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh.
Volgens Gazeau-Secret vertonen Frankrijk en Nederland een sterke overeenkomst door de tamelijk omvangrijke moslimgemeenschappen in beide landen. De spanningen die dat veroorzaakt, zijn volgens haar in Nederland ingrijpender dan in Frankrijk.

tekst 3
Sinds mijn komst hier vraag ik mij af wat het verschil is tussen de Franse laïciteit (de strikte scheiding tussen kerk en staat) en de Nederlandse tolerantie. Het lijkt mij dat (de Nederlandse) tolerantie het primaat erkent van de verschillende religies en gemeenschappen in het maatschappelijk verdrag. Met het risico dat aanvaard wordt dat religieuze of groepsgewoonten de burgerlijke en politieke rechten verdringen. De (Franse) laïciteit echter weigert de overheersing van religies of gemeenschappen in staat en maatschappij. Zij kiest voor de individuele vrijheid en gelijkheid van alle staatsburgers, ongeacht hun etnische of religieuze afkomst. Zo bezien is de (Franse) laïciteit dus het toppunt van politieke tolerantie en respect voor de overtuigingen van eenieder.

bron: Trouw van 22 januari 2005

In tekst 3 benadrukt Gazeau-Secret vooral de verschillen tussen de Franse laïciteit en de Nederlandse tolerantie.

4p **6** Leg aan de hand van het verschil tussen de Franse laïciteit en de Nederlandse tolerantie uit dat er in Europa twee verschillende vormen van secularisme bestaan en geef aan welke dat zijn.
Maak in je antwoord tevens duidelijk waarom het idee van tolerantie in Europa is opgekomen.

Naast het debat in Nederland en Frankrijk is er ook buiten Europa een levendige discussie over het secularisme en de verschillende vormen ervan. Sommige tegenstanders van het secularisme beargumenteren zelfs dat het Europees Christelijke secularisme zo sterk van religieuze en culturele tradities buiten Europa verschilt, dat dit Europese secularisme elders niet van toepassing zou zijn.
In reactie daarop stelt de Canadese filosoof Charles Taylor echter dat er naast de twee verschillende reeds bestaande vormen van secularisme, van bijvoorbeeld Nederland en Frankrijk, nog een derde vorm van secularisme te onderscheiden valt die wel overal zou kunnen worden ingevoerd: het overlappende consensus model. Dit model heeft volgens Taylor in ieder geval meer kans van slagen als het erom gaat onderlinge tolerantie en gehoorzaamheid aan de staat (legitieme autoriteit) tot stand te brengen.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

4p **7** Leg uit waarin het overlappende consensusmodel zich onderscheidt van de andere twee vormen van secularisme en leg uit dat dit model volgens Taylor in de moderne democratische samenleving noodzakelijk is.

Nog los van de eventuele noodzaak van een secularisme volgens het overlappende consensusmodel vraagt de Franse ambassadeur Gazeau-Secret zich af of, gezien de integratieproblemen en de radicalisering van allerlei fundamentalisten, het traditionele Nederlandse tolerantie-concept nog wel te handhaven is.
In haar afscheidsbrief in Trouw bespreekt ze de verhouding tussen secularisme en fundamentalisme in reactie op de uitspraak van de toenmalige Nederlandse minister van Justitie, Piet-Hein Donner van het CDA, dat 'het fundamentalisme ieder mens eigen is'.
Zij zegt het volgende hierover.

tekst 4
Wat te denken van Donners uitspraak dat "het fundamentalisme ieder mens eigen is"? Gaat het hier om een terugkeer naar de bronnen van het geloof? Gaat het hier om sterke politieke overtuigingen? Wat zijn de sociale en politieke implicaties hiervan? Wat gaat er gebeuren als deze overtuigingen zich uiten in geweld en intolerantie? Daar ligt het hele probleem. Voor het gezond verstand is het fundamentalisme een ontaarding, een afwijking van het geloof, die uitmondt in intolerantie en geweld. Wat mij betreft, denk ik niet dat het fundamentalisme op enigerlei wijze deel uitmaakt van de menselijke natuur, noch dat een oproep tot de persoonlijke verantwoordelijkheid van het individu een toereikend antwoord kan bieden.

bron: Trouw van 22 januari 2005

De Franse ambassadeur Gazeau-Secret neemt dus een ander standpunt in dan Donner.
De filosoof Michiel Leezenberg neemt nog een derde standpunt in. Volgens hem doet het modernistische beeld van de kerk als per definitie onderdrukkend en dogmatisch, en van religieuze bewegingen als per definitie reactionair en achterlijk, geen recht aan de veranderlijke wijzen waarop religieuze bewegingen zijn omgegaan met de ontwikkeling van de wetenschappelijke rede en de maatschappelijke rationalisering.
In plaats van het fundamentalisme als afwijzing tegenover het modernisme te plaatsen zou het fundamentalisme volgens hem zelf als een 'modern verschijnsel' (modernisme) kunnen worden beschouwd.

2p **8** Kan het fundamentalisme volgens jou beschouwd worden als een modernisme (of 'modern verschijnsel') of is fundamentalisme ieder mens eigen, zoals Donner beweert? Geef een argumentatie voor je antwoord.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

De opvattingen van de Franse ambassadeur Gazeau-Secret houden sterk verband met opvattingen over de inrichting van de staat die voortkomen uit de beweging van de Verlichting.
Locke's 'Brief over de tolerantie' uit 1689 wordt beschouwd als een inleiding tot de beweging van de Verlichting. Locke stelt daarin dat het belang van het geloof niet gediend zou zijn als mensen door dwang en/of geweld van de staat worden bekeerd.

3p **9** Leg uit waarom bekering door middel van dwang en/of geweld volgens Locke het belang van het geloof niet zou dienen.
Betekent dat volgens jou dat de verantwoordelijkheid voor het geloof daarom niet behoort tot de bevoegdheden en plichten van de burgerlijke overheid? Beargumenteer je antwoord.

Net als Locke lijkt ook Gazeau-Secret in haar afscheidsrede sterk te pleiten voor een strikte scheiding van de publieke en de privé-sfeer, zeker waar het de plaats van de religie betreft. In de praktijk blijkt zo'n scheiding echter minder makkelijk. Michiel Leezenberg geeft aan dat zo'n strikte scheiding met betrekking tot religie tot sociale of maatschappelijke problemen leidt. Eén van de voorbeelden waarmee hij dat duidelijk maakt, betreft de wijze waarop Frankrijk met haar Algerijnse burgers omgaat die middels het 'statut personnel' voor polygamie gekozen hebben.

2p **10** Leg aan de hand van een relevant voorbeeld uit de Nederlandse samenleving uit hoe een strikte scheiding van publieke en privé-sfeer ten aanzien van religie tot sociale en maatschappelijke problemen kan leiden.

Afgezien van de vraag hoe strikt de scheiding tussen de publieke en de privé-sfeer doorgevoerd zou moeten worden, zijn we tegenwoordig geneigd het bestaan van die scheiding vanzelfsprekend te vinden.
Foucault laat zien dat deze scheiding de continuering is van een specifieke maatschappelijke machtsuitoefening. Deze macht noemt Foucault de pastorale macht.

3p **11** Leg uit waarom volgens Foucault het onderscheid tussen privé-sfeer en publieke sfeer gezien moet worden als de continuering van maatschappelijke machtsuitoefening.
Leg daarbij uit wat Foucault verstaat onder pastorale macht.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

De Franse ambassadeur vervolgt haar afscheidsbrief van Nederland:

tekst 5
Geconfronteerd met zulke ernstige problemen als radicalisering, intolerantie en geweld – in naam van welk geloof dan ook –, die zo belangrijk zijn voor de toekomst van onze democratische samenlevingen, verwachten de burgers politieke, concrete antwoorden van de gekozen autoriteiten, handelend in naam van een staat die neutraal en strikt seculier is.

bron: Trouw van 22 januari 2005

Volgens Gazeau-Secret verwachten burgers concrete politieke antwoorden op geweld, of het nu gaat om bijvoorbeeld moslimterrorisme of moordaanslagen van christelijke anti-abortusactivisten.
Aan de andere kant zijn er ook argumenten geformuleerd die religieus geweld juist rechtvaardigen. Michel Foucault, José Casanova en Sayyid Qutb hebben zich alle drie uitgelaten in het debat rondom de rechtvaardiging van religieus geweld. Waarbij de eerste zich duidelijk tegen (religieus) geweld heeft uitgesproken, terwijl de andere twee religieus geweld onder bepaalde omstandigheden wel rechtvaardigen.

3p **12** Ben je het ermee eens dat religieus geweld te rechtvaardigen zou zijn?
Geef een argument voor en een argument tegen, ontleend aan de hierboven genoemde drie filosofen. Maak tenslotte een afweging van deze argumenten.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Opgave 3 Filosofen over religieuze ervaring

Joeri Aleksejevitsj Gagarin (1934-1968) was een beroemde Russische kosmonaut. Op 12 april 1961 werd Gagarin de eerste mens die een ruimtereis maakte aan boord van de Vostok 1. Een apocrief verhaal meldt dat Gagarin, toen hij veilig terugkeerde op aarde, aan de media triomfantelijk meldde dat hij "daarboven nergens God had gezien".

Zijn uitspraak past in het wetenschappelijke wereldbeeld dat bepaald wordt door rede, waarneming en experiment en waarin voor religie geen plaats is. Het is duidelijk dat Gagarin met zijn uitspraak de wetenschappelijke rede en het geloof lijnrecht tegenover elkaar plaatst. Zijn opvatting van wat redelijk is, komt overeen met die van de moderne filosofie die empirische waarneming als de betrouwbaarste kennisbron ziet. Veel gelovigen zien, als het om de verhouding tussen rede en geloof gaat, ook andere bronnen dan de waarneming als betrouwbaar, waaronder bijvoorbeeld de openbaring van God in een heilige tekst als de Bijbel of de Koran.

3p **13** Zijn heilige teksten volgens jou kentheoretisch betrouwbaar?
Geef een argumentatie voor je antwoord bestaande uit a) een argument tegen de kentheoretische betrouwbaarheid van heilige teksten en b) een argument ter verdediging ervan.

Sommige mensen ervaren God niet via een heilige tekst maar rechtstreeks. Zo'n rechtstreeks contact met God wordt een mystieke ervaring genoemd.
De Amerikaanse filosoof William James heeft in de vorige eeuw religieuze ervaringen diepgaand geanalyseerd. Hoewel James de analyse van religieuze ervaringen zinvol vond, zag hij wel in dat een wetenschappelijke benadering ons geen kennis op zou leveren ten aanzien van de vraag of God bestaat: Gods bestaan is via de wetenschap te bewijzen noch te weerleggen. De Amerikaanse wetenschapper Stephen Jay Gould is het met James eens en hij verwoordt die opvatting als volgt:

tekst 6
Om het namens mijn collega's nog maar eens voor de miljardste keer te herhalen (…): de wetenschap kan met de haar geëigende methoden eenvoudigweg niet oordelen over de mogelijkheid van Gods voorzienigheid in de natuur. Wij bevestigen noch ontkennen die; als wetenschappers kunnen wij hierop eenvoudigweg geen commentaar geven.

bron: Stephen Jay Gould, 'Impeaching a Self-Appointed judge, Scientific American, 267,1

De etholoog en evolutiebioloog Dawkins denkt daar anders over. Dawkins is een atheïst en een humanist die vasthoudt aan de bewijskracht van rationaliteit en wetenschap en een absolute tegenstelling ziet tussen blind geloof en rationeel bewijs. In "The Selfish Gene" zegt Dawkins het volgende:

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

tekst 7

Maar wat is nu eigenlijk geloof? Het is een geestesgesteldheid die ertoe leidt dat mensen iets geloven – het maak niet uit wat –, terwijl het in het geheel ontbreekt aan bewijsmateriaal. Als er goed ondersteunend bewijsmateriaal zou zijn, zou geloof overbodig zijn, want het bewijs zou ons dwingen het hoe dan ook te geloven.

bron: Richard Dawkins, the Selfish Gene, 1989

3p **14** Wat is de kern van de pragmatistische visie van James?
Geef twee verschillende redenen waarom James vanuit zijn opvatting van religie de inhoud van de discussie tussen Gould en Dawkins als irrelevant terzijde kan schuiven.

De Franse filosoof Blaise Pascal (1623-1662) – zelf een buitengewoon begaafd wetenschapper – kreeg op 23 november 1654 een mystieke ervaring: hij ervoer de God van Abraham, Isaäc en Jacob op een overweldigende manier. Die ervaring schreef hij op in een document, het Mémorial, dat hij tot zijn dood in de zoom van zijn jas genaaid, bij zich droeg.
Daaruit volgen hier de eerste regels:

tekst 8

VUUR

God van Abraham, God van Isaäc, God van Jacob,

niet die van filosofen en geleerden.

Zekerheid. Zekerheid. Gevoel. Vreugde. Vrede.

God van Jezus Christus.

(…)

bron: Blaise Pascal, Mémorial (1654)

James maakt een onderscheid tussen levende religieuze ervaring van het individu en het daarvan afgeleide religieuze leven in de kerk. In de kerk is de originele ‘koortsachtige’, mystieke ervaring verworden tot duffe gewoonte. Kerken spelen een secundaire rol als doorgeefluik van de originele inspiratie. Daar wordt die originele ervaring vergiftigd door dogmatische regels.
Was de mystieke ervaring van Pascal uitgedrukt in zijn Mémorial zo’n ervaring die later door de kerk is doorgegeven, afgezwakt en vergiftigd?
De communitarist Taylor meent van niet. Hij toont aan dat James een ervaring als die van Pascal ten onrechte als puur individualistisch karakteriseert.

2p **15** Leg uit met welk argument Taylor de analyse van James met betrekking tot religieuze ervaring weerlegt.
Illustreer de argumentatie van Taylor aan de hand van tekst 8 van Pascal.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Hoe je ook over de plaats van de persoonlijke ervaring in het debat tussen rede en religie mag denken, vast staat dat vergelijkbare ervaringen zeer verschillend worden uitgelegd. Een mooi voorbeeld is onderstaande tekst.

tekst 9

"Het is fantastisch om in de ruimte te zijn, maar de reis heeft mijn kijk op het leven wel veranderd. Dingen die ik al wist – dat het slecht ging met de aarde – voel je ineens, kun je zien. "Het is een prachtige planeet met turkooise wateren en rode woestijnen.
's Nachts is de aarde zo mogelijk nog indrukwekkender. Soms is de aarde boven je als je naar buiten kijkt en dan vlieg je onder allemaal verlichte steden door.(…) Maar kijk je aan de dagkant langs de blauwe aarde, dan zie je het zwarte heelal. En dat is héél dreigend. Dan voel je de aarde ineenschrompelen tot een bolletje met een heel dun fluorescerend blauw laagje erom. Die dampkring die zo oneindig lijkt, is in vergelijking slechts zo dun als een uienschil."
Toen kwam bij Kuipers een ander gevoel dat hem sindsdien nooit meer heeft verlaten. Een gevoel van kwetsbaarheid, van gevaar. "Je beseft ineens: ho, wacht even; dat eenzame bolletje hangt daar maar", vertelt hij. "Het is tien kilometer water en tien kilometer lucht en dan houdt het op met het leven. (…) je ziet bosbranden, en boven China en India is het heel heiig door luchtvervuiling. Toen wilde ik tegen mensen beneden zeggen: hé, pas op hè, je kunt niet onbeperkt doorgaan. Overstappen naar een andere planeet als het misgaat, kan niet." (…) "Door wat ik nu gezien heb, maak ik me zorgen over mijn kinderen en kleinkinderen. Maar ik ben niet fatalistisch. Ik blijf positief. Gelukkig worden de mensen langzaam wakker. Maar ik had daarboven wel het gevoel van: Help!"

bron: Spits, 2 januari 2007

In vergelijking met de eerdere uitspraken van Gagarin (zie inleiding bij vraag 13) passen de uitspraken van Kuipers goed in een betoog dat het perspectief kiest van religie als waarde. Je zou kunnen zeggen dat Kuipers' uitspraken een normatief en religieus karakter hebben.

3p **16** Ben je het eens met de opvatting dat Kuipers' uitspraken zowel een normatief als een religieus karakter hebben?
Geef een argumentatie voor het antwoord en geef daarin enerzijds duidelijk aan wat onder normerende uitspraken wordt verstaan en anderzijds wat jij zélf onder religie verstaat.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.